

Oikeuden historiasta tulevaisuuden Eurooppaan

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta

Toimituskunta

Olli Mäenpää

Dan Frände

Päivi Korpisaari

Kustannustoimittaja

Pipsa Kostamo

Tilausosoite

Suomalainen Lakimiesyhdistys

Kasarmikatu 23 A 17

00130 Helsinki

p. 09 6120 300

f. 09 604 668

toimisto@lakimiesyhdistys.fi

www.lakimiesyhdistys.fi

Kannen kuva: Roland Meinecke / Wikimedia Commons

Kannen suunnittelu: Heikki Kalliomaa

© Suomalainen Lakimiesyhdistys ja kirjoittajat

ISSN 1458-0446

ISSN-L 1458-0446

ISBN 978-951-855-338-3

Hansaprint Oy, Vantaa 2014

Sisällys

Pia Letto-Vanamo 60 vuotta. Prof. Pia Letto-Vanamo's 60th Anniversary	VII
<i>Per Andersen – Helle Vogt</i> Vrag, hvaler og kongelig overhøjhed. Forstrandsret i nordisk middelalder	1
<i>Lars Björne</i> Pohjoismaiset oikeustieteelliset aikakauskirjat ja toinen maailmansota ..	15
<i>Yifeng Chen</i> Legal Formalism, Justice and the Judiciary in China	29
<i>Ellen Eftestøl-Wilhelmsson – Anu Bask</i> Is a Harmonised Liability System a Necessary Prerequisite for European Multimodal Transport? The Finnish Logistics Service Providers' Point of View	41
<i>Kaijus Ervasti</i> Neuvotteleminen konfliktinratkaisumenettelynä	51
<i>Dan Frände</i> Åsa Larsson och det förflutna	69
<i>Jaakko Husa</i> Pohjolan oikeus – yhtä perhettä?	77
<i>Teemu Juutilainen – Emilia Korkea-aho</i> Professio ja legitimiteetti – mitä virkaa eurooppalaisella juristilla?	89
<i>Jukka Kekkonen</i> Oikeushistoria huipulta huipulle	105
<i>Päivi Korpisaari – Anette Alén-Savikko</i> Tiedonsiirrosta aktiiviseen opiskeluun – tähtäimessä laadukas viestintäoikeuden opetus	119
<i>Toomas Kotkas</i> Suomalainen hyvinvointivaltio ja sosiaalisten oikeuksien lyhyt historia	135
<i>Matti Kunnas</i> Uudistunut valvontamenettely ja sen haaste asianajajan ammattietiikalle	153

<i>Anna-Laura Markkanen – Hannu Nieminen</i> A Crooked Balance of Interests? Comparing Users' Rights in Printed and Electronic Books	163
<i>Heikki E. S. Mattila</i> Oikeudellis-kielellisen dominanssin jatkuvuudesta. Alankomaiden Itä-Intian ja itsenäisen Indonesian oikeus- ja kieliolojen tarkastelua	181
<i>Dag Michalsen</i> Frede Castberg and the Invention of State of Emergency in Norwegian Constitutional Law in the Twentieth Century	201
<i>Tuulikki Mikkola</i> Trust oikeusvertailun kohteena	213
<i>Kjell Å. Modéer</i> Elegi över 1938 års advokater. Om ett par advokater i finlandssvensk och svensk romanlitteratur	223
<i>Olli Mäenpää</i> Hallinto-oikeuden eurooppalainen kodifointi	239
<i>Johanna Niemi</i> Prosessioikeus ja metodin haaste	255
<i>Jaana Norio-Timonen</i> Harmonisaatio ja eurooppalaiset kuluttajavakuutusmarkkinat	261
<i>Kimmo Nuotio</i> Avustettu potilaan itsemurha ja eutanasia	277
<i>Elina Paunio – Suvi Sankari</i> Euroopan unionin tuomioistuin: oikeuden ja politiikan rajapinnassa	295
<i>Jørn Øyrehagen Sunde</i> ”Menneskerettigheter (...) stemmer med rettsfølelsens krav i vår tid”. Eit aktørperspektiv på Dei europeiske menneskerettane sin veg inn i norsk rett	311
<i>Kaarlo Tuori</i> Kansallinen ja ylikansallinen demokratia	327
<i>Kaius Tuori</i> Natseista ja emigranteista oikeustieteen historiassa	341
<i>Terttu Utriainen</i> Historia opettaa rikosoikeustieteilijöitä	359
Kirjoittajat – Authors	367

Elegi över 1938 års advokater

Om ett par advokater i finlandssvensk och svensk romanlitteratur

Det är en genom rättshistorien återkommande problemställning att jurister alltid verkar i förhållande till sina skilda politiska kontexter. Det väcker i sin tur frågan om juristernas individuella förhållningssätt till rätten. I sin installationsföreläsning som professor i rättshistoria vid Uppsala universitet 1941 behandlade Henrik Munktelld ämnet *Svensk rätt i svensk diktning*.¹ Munktelld konstaterade, att det är ”mycket sällan som man finner någon behandling av rätten som det dagliga, lugna livets nödvändiga och oeftergivliga förutsättning. — Som det stora och monumentala undantaget står här Runeberg. Det är givetvis ingen tillfällighet att det just är i Finland, som denna sida av rätten och dess betydelse fått sina mest storslagna uttryck. Först det överhängande hotet mot den fäderneärvda rätten, först rättsosäkerhetens och rättslöshetens spöke skapade bakgrunden för den fulla förståelsen av rättens värde. Jag känner inom svensk litteratur ingen parallell till Runebergs ord om att ’för den förståndige är tvånget av rätt och lag lika lätt som tvånget att andas’ (Efterlämnade skrifter, del I, s. 263) och än mindre någon motsvarighet till dikten Landshövdingen i *Fänrik Ståls sägner*.”²

I skuggan av 1930-talets totalitära regimer i Europa ställdes också de nordiska juristernas professionella existens på svåra prov. Tron på rättens allmängiltiga principer ställdes mot både rättspositivismens och rättsrealismens dogmer.³

De individuella rättighetskataloger, som tillkom åren efter andra världskrigets slut inom ramen för naturrättsrenässansens diskurser, har i hög grad bidragit till den nödvändiga uppgörelsen med det nära förflutna, dess

¹ Munktelld, Henrik: *Svensk rätt i svensk diktning*. Svensk Tidskrift, Årgång 29, 1942, Häfte 1, 384 ff.

² Munktelld 1942, s. 391.

³ Modéer, Kjell Å.: *Äreminnen över två av beredskapstidens advokater*. Juridisk Publikation 1/2013, 155 ff.

förtrycks- och orättsstat.⁴ Juristerna kom i det avseendet i fokus. I Tyskland ställdes juristerna i ”Hitlers justitiearmé” i de s.k. juristrättegångarna i Nürnberg 1947 till ansvar för deras brott mot rättsstatens principer samtidigt som deras okritiska tillämpning av positivismens principer ifrågasattes. Gustav Radbruchs berömda formel, att domaren icke får tillämpa rättsregler som uppenbarligt strider mot de mänskliga rättigheterna, vann inte bara anklag i efterkrigsårens Tyskland utan har också tillämpats efter den tyska återföreningen i de uppmärksammade målen mot de s.k. murskyttarna.⁵

Efterkrigstidens uppgörelse med förhållningssättet till de totalitära rättsystemen har också fått olika uttryck i de nordiska länderna. Såväl Danmark som Norge, som ockuperades av den tyska regimen, fick efter befrielsen rättsuppgörelser om än av olika karaktär. Beträffande både Finland och Sverige har situationen varit mer komplex. Finlands ambivalenta förhållningssätt till Hitlertyskland under det s.k. fortsättningskriget liksom trycket från Sovjetunionen snarast klavband de finska juristerna. Den finlandssvenske skådespelaren och regissören Frej Lindqvist (f. 1937) har i sin memoarbok *Svindlare mot sin vilja* beskrivit de provningar som hans far juristen ställdes inför när han som auditör i den finska armén tvingades medverka till att utdöma dödsstraff för deserterande finska soldater under fortsättningskriget. ”Han har just skickat en ung landsman i döden”, skriver Frej Lindqvist om sin far Erik, ”men det är han själv som fått det dödande skottet och medan han spyr upp de sista resterna av sin tidigare så ljusa framtidstro och det rättspatos som varit hans moraliska ryggrad töms han på den sista resten av livsglädje.”⁶ Efter dessa erfarenheter som jurist under krigsförhållanden klarade han inte av att leva vidare i Finland utan emigrerade med sin familj till Luleå i Sverige, där han under efterkrigstiden verkade som jurist på en advokatbyrå. Vid femtio års ålder fick han börja ”en omvänd klassresa, arbeta som biträdande jurist, nästan praktikant. — Det svenska advokatsamfundet har krävt att han skall läsa sig till en svensk juridisk examen i Uppsala, men där går gränsen för förnedringen, tycker han.”⁷

⁴ Modéer, Kjell Å.: ”Den kulan visste var den tog!”. Om svenska juristers omvärldssyn 1935–1955. – Andersson, Torbjörn – Lindell, Bengt (red.), Festskrift till Per Henrik Lindblom. Iustus, Uppsala 2004, 443 ff.

⁵ Modéer, Kjell Å.: Juristernas nära förflutna. Rättskulturer i förändring. Santérus Förlag, Stockholm 2009, s. 340.

⁶ Lindqvist, Frej: *Svindlare mot sin vilja*: En skådespelare blir till. Söderströms. Helsingfors 2010, s. 38.

⁷ Lindqvist 2010, s. 54.

I Sverige hände ingenting efter krigsåren med de tyskvänliga juristerna. Sverige hade ju varit ett ”neutralt” land, och trots att åtskilliga svenska jurister under 1930–1940-talen visat uttalade sympatier för den tyska storpolitiken kom efter krigsåren aldrig några repressalier. Sverige vände blad och koncentrerade sig på att utveckla den moderna välfärdsstaten, och även om inom juristskrået alla kände sina pappenheimare kunde på sin höjd ett par skickliga jurister på grund av sitt mörka förflutna stoppas i sina karriärer mot de högsta domartjänsterna.

Det yttre politiska tryck som de nordiska länderna utsattes för från Hitlers orättsstat fick däremot i hög grad också konsekvenser för rättsstatens advokater i de nordiska länderna. I Danmark och Norge har de modiga advokaterna antingen fått egna biografier eller har de själv skrivit sina memoarer. I Finland och Sverige finns inga sådana självklara exempel.

På 2000-talet har uppgörelsen med det förflutna också fått sina kulturella uttryck. I Danmark och Norge har exempelvis filmerna *Flammen og Citronen* (2008) respektive *Max Manus* (2008) blivit uppmärksammade publiksuccéer, vilka båda fokuserat på motståndet mot den ockuperande nazistkulturen.

I det post-totalitära europeiska landskapet har också litteraturen lämnat ett antal bidrag till diskursen om juristernas roll inför, inom och efter det totalitära hotet mot rättsstaten. Här ska två romaner lyftas fram, vilka båda försöker beskriva advokatens situation i slutet av 1930-talet, när antisemitism, tysk nazi-propaganda och den s.k. ariseringen ställde advokaterna inför svåra avgöranden både i förhållande till omvärlden och till klienten. Den svenska författaren Carola Hansson utkom 2000 med sin roman *Den älskvärde*, i vilken hon i form av en uppenbar autofiktions berättelse beskriver sin far, advokaten Carl Swartling och hans situation som biträdande jurist på advokatfirman Themptander, Wetter och Philipson i Stockholm i slutet av 1930-talet. År 2013 utkom den finlandssvenske författaren Kjell Westö med romanen *Hägring 38*, där den finlandssvenske advokaten Claes Thune och hans sekreterare fru Matilda Wiik spelar huvudrollerna. De båda romanernas advokater ger möjlighet till både reflektion och jämförelse.

1 HELSINGFORSADVOKATEN CLAES THUNE OCH ONSDAGSKLUBBEN I *HÄGRING 38*

Kjell Westö (f. 1961) tillhör i dag de främsta i den yngre finlandssvenska författargenerationen. Hans Helsingforssvit har skildrat den turbulenta situationen för den finlandssvenska mellankrigsgenerationen och gett viktiga bidrag till bilden av den moderna finska historien.⁸

Den finlandssvenska 1900-talskulturen har i litteraturen fått sina viktiga skildrare.⁹ Henrik Tikkanens adresstrilogi från 1970-talet har i en elegant brutalitet, sarkasm och satir beskrivit den ur hans perspektiv degenererade finlandssvenska borgerligheten i Helsingfors. Kjell Westö använder mer nyanserade kulörer när han skildrar sin segregerade hemstad – för övrigt ett tema som återkommer i Helsingforssviten. I romanen *Hägring 38* beskriver han staden ur advokaten Claes Thunes och dennes nyanställda sekreterare Matilda Wiiks perspektiv; hon som bor i Tölö lever i en storstad präglad av anonymitet. Men det fanns samtidigt ett annat Helsingfors ”en ort för de invigda, en alldeles liten stad”: ”I den staden härskade svenskan fortfarande oinskränkt, språket talades både hemma och på kontoret, människorna höll noga reda på varandra och deras nyfikenhet var både en trygghet och ett ok. Och den lilla staden var också i mångt och mycket en människors stad: i dess kärna fanns Svenska klubben, Handelsgillet, Advokatförbundet och några herrsällskap till.”¹⁰ Advokaten Claes Thune hörde till den lilla staden – ”det panoptiska klaustrofobiska svenska Helsingfors”¹¹ med bostad på Högbergsgatan; hans far Thorolf Thune hade varit en framgångsrik porslinsfabrikör, familjen var burgen. Westö gör Claes Thune till något av en drömmande advokat som i sina drömmar kunde både nostalgiskt se framåt och med rädsla drömma om en apokalyptisk framtid. Claes Thune är präglad av den europeiska mellankrigstidens kontexter. I början av 1920-talet praktiserade han på advokatfirman Kirella, Reichenberg & Töttges i Berlin och öppnade sedan en måttligt framgångsrik advokatpraktik med kontoret högst upp i en fastighet vid Kaserntorget i solenna Gardesstaden. Han avbröt under en

⁸ Helsingforssviten består av: *Drakarna över Helsingfors* (1996), *Vådan av att vara Skrake* (2000), *Där vi en gång gått* (2006) och *Gå inte ensam ut i natten* (2009).

⁹ *Warburton, Thomas*: Åttio år finlandssvensk litteratur. Holger Schildts förlag, Helsingfors 1984; *Korsström, Tuva*: Finlandssvenska tidsbilder, läsningar, författarporträtt 1960–2013, Schildts & Söderströms, Helsingfors 2013.

¹⁰ *Westö, Kjell*: *Hägring 38*. Schildts & Söderströms, Helsingfors 2013, s. 154.

¹¹ *Westö* 2013, s. 39.

period advokatverksamheten mot tjänstgöring i utrikesförvaltningen med placeringar i både Moskva och Stockholm, men när vi lär känna honom våren 1938 har han återgått till sin advokatpraktik och anställt Mathilda Wiik som sin sekreterare. Som finlandssvensk advokat har han närmast per definition en etablerad position. Hans självbild är den av ”en modern människa och en modern jurist”.¹² Han tar emot högst en handfull förnäma klienter per dag, sitter i Advokatförbundets styrelse, men vill avgå; ”han fann förbundets verksamhet imbecill”.¹³ Den fiktive Claes Thune placeras in i 1930-talets finlandssvenska etablissemang med Erik von Freneckell, Sigrid Schauman och den unga pojaktiga konstnären med det kortklippta håret (Tove Jansson)¹⁴ som namnkunniga exempel.

Advokaten i Westös roman är en del av det finlandssvenska etablissemangets paradigm. Han tillhör emellertid inte de mest namnkunniga. Han framställs som en närmast bohemisk liberal s.k. *solo practitioner*, som drömde om framtida framgång tillsammans med sin systerson Rolf-Åke Hansell. Denne hade skött firman under de år Thune varit i utlandstjänst. Nu är han 28 år och i början av handlingen ska han disputerar i juridik i Uppsala. Men när han framgångsrikt efter disputationen kommer tillbaka till Helsingfors och går in som partner i Thunes advokatbyrå började problemen, som vi ska se, att hopa sig.

Vice häradshövdingen Thune har i romanen ett nyligen krossat äktenskap bakom sig, där hustrun Gabi övergivit honom för en umgängesvän. Hon hade följt honom i hans tidigare karriär som attaché i utrikesförvaltningen, och i handlingen går minnena ofta tillbaka till deras gemensamma upplevelser i Stockholm. Sömnlös grep han en sen sommarnatt efter en nyutgiven diktsamling av Gullberg ”utan att fångas av de klingande stroferna. Han mindes hur Gabi och han svept in sig i filter och högläst för varandra ur ’Kärlek i det tjugonde seklet’ under deras första vinter i Stockholm.” De hade tyckt om det raka tilltalet i den unge Gullbergs dikter. ”De första åren i Stockholm hörde till Thunes bästa år som man. Kanske hade de varit goda år för Hjalmar Gullberg också. I varje fall hade skalden inte presterat något lika kärnfullt och precist sedan dess.”¹⁵ Sannolikt hade han ändrat uppfattning om författaren fört handlingen fram till 1940-talets början, då Gullbergs

¹² Westö 2013, s. 23.

¹³ Westö 2013, s. 92.

¹⁴ Westö 2013, 188 f.

¹⁵ Westö 2013, s. 143.

beredskapspoesi vann stora triumfer.¹⁶ Över huvud taget förs läsaren in i den finlandssvenska bildning som var ett av den kulturens kännemärken med tydliga referenser till motsvarande svenska ikoner, som exempelvis Selma Lagerlöf och Hjalmar Söderberg.

På samma sätt som Eivind Johnson i romanen *Grupp Krilon* (1941) har en grupp män som en central arena har Westö satt in Claes Thune i ett sammanhang av personer, Onsdagsklubben, grundad 1927 av ett blandat sällskap existenser, ”de flesta agnostiker eller ateister”,¹⁷ och hämtade från det finlandssvenska etablissemangen. Ändamålet med klubbens verksamhet var ”att bidra till uppehållandet och fördjupandet av det politiska och kulturella samtalet på svenska i staden Helsingfors”.¹⁸ År 1938 hade kretsen reducerats med två; av de ursprungliga medlemmarna var psykiatern (och socialdemokraten) Robert ”Robi” Lindemark, som något år dessförinnan erövrat Claes ”Klabbe” Thunes hustru Gabi, journalisten Guido Röman, och Thunes närmste vän den mentalt sköre judiske poeten och skådespelaren Joakim ”Jogi” Jary jämte honom kvar i kretsen. Affärsmannen Leopold ”Polle” Grönroos och läkaren Lorens ”Zorro” Arelius, den senare med klart protyska sympatier hade tagits upp i kretsen senare. Öppningsscenen i romanen är Onsdagsklubbens marssammanträde 1938 på Thunes kontor. Över mat och vin kretsar samtalen kring Europa och politiken. Oenigheten runt bordet var stor. ”För första gången anade klubbisterna att också den mest sammansvetsade vänkrets löper risk att splittras när politiken blir krig.”¹⁹ Det var uppenbart att ”klubbandan hade förändrats när Lorens Arelius kommit med i kretsen”. Hans åsikter provocerade.

Romanens tidsram famnar från de politiska spänningarna från Österrikes *Anschluss* i mars 1938 till Kristallnatten i november samma år, och onsdagsklubbens medlemmar polariserades under denna tid mellan idealistiska, närmast bohemiska demokrativrare (Claes Thune) till de uttalat konservativa och tyskorienterade. Den psykiskt sjuke Jogi Jary’s utsatta situation interfolierades av antisemitiska händelser i Helsingfors. En central händelse i romanen blir Jarys brorson 100 meterslöparen Salomon, som vid Olympias-tadions invigning i juni 1938 blev brutalt bortdömd sin seger. Han hamnade

¹⁶ *Modéer, Kjell Å.*: Böcker på minnets åkrar. Om beredskapstidens poesi och dess prosaiska kontexter – i en ny läsning. I: Komik och musik. Hjalmar Gullbergsstudier, Hjalmar Gullberg-sällskapets skriftserie 11, 2013, 59 ff.

¹⁷ *Westö* 2013, s. 75.

¹⁸ *Westö* 2013, s. 19.

¹⁹ *Westö* 2013, s. 27.

till och med utanför prispallen. Det är en verklig händelse som Westö här byggt in i romanen. I juni 1938 var den judiske sprintern Abraham Tokazier först över mållinjen i 100-metersloppet, men placerades som fyra i det officiella resultatet. ”Det är oklart om denna skandal berodde på antisemitism eller på en simpel domartabbe, men finländsk idrott var vid denna tid inte fri från judefientlighet.”²⁰

Också familjen Thune drogs in i det polariserade politiska stormvädret 1938. Claes syster Ulla och hennes man bergsrådet Sigurd Hansell hade tidigt markerat sin uttalat protyska politiska hållning och nu tillkom som proselyt deras son, den skicklige unge juristen och Claes’ blivande partner, Rolf-Åke Hansell. Efter disputationen i Uppsala på våren 1938 for han och flickvännen på en turistresa till Tyskland och efter sommaren började han på byrån, som nu fick namnet Advokatbyrå Thune & Hansell. ”Det lät slagkraftigt, det lät solitt.” Men hösten 1938 blev Claes Thunes samarbete med brorsonen allt mer konfliktfyllt. Den nye minoritetsägaren på byrån visade sig inte bara ha osympatiska politiska böjelser, som föga överensstämde med dem som hans moderna och frisinna morbror företrädde; han behandlade också sekreteraren Wiik på ett sätt som i hög grad störde Claes Thune. Efter bara ett par månader gick de skilda vägar; morbrodern föreslog att Rolle skulle söka sig till en annan byrå, ”både Snellman och Roschier hade annonserat om lediga poster den gångna veckan.”²¹

Den finlandssvenska rättskultur, som romanen också söker skildra, är i sig värd ett eget kapitel.²² De svenskspråkiga advokaterna i Helsingfors var länge de mest framträdande. Hannes Snellman, Dittmar & Indrenius, Roschier Holmberg, Procopé & Hornborg – alla de stora advokatbyråerna i Helsingfors från förra sekelskiftet hade djupa rötter i den finlandssvenska kulturen.

Romanen har flera bottnar. I denna uppsats står huvudpersonen *advokaten* Claes Thune i fokus. Men romanen har också en annan huvudperson, sekreteraren Matilda Wiik. Westö väver här in en intrig, spännande som en kriminalroman, där rötterna inte bara går tillbaka till det för den moderna finska historien förödande inbördeskriget och till den europeiska storpolitiken utan också i förhållande till Thune perspektiviserar konflikterna och

²⁰ Lundgren, Svante: Obekväma sanningar om Finlands historia [Anm. av Simo Muir och Hana Worthen, Finland’s Holocaust. Silences of History, Palgrave MacMillan 2013]. Svenska Dagbladet 24.1.2014, s. 31.

²¹ Westö 2013, s. 255.

²² Modéer, Kjell Å.: Rätten och ”kusternas arv” i de tusen skärens land. Om den finlandssvenska rättskulturen – om det nu finns en sådan. I: Andersson, Ulrika m.fl. (red.), Festschrift till Per Olof Träskman. Norstedts Juridik, Stockholm 2011, 352 ff.

motsättningarna i det finska Finland: *We and The Other*. Westös roman blir på detta sätt en bildningsroman, som framstår som särskilt aktuell och angelägen i dagens Finland.

2 STOCKHOLMSADVOKATERNA OLLE, SVEN OCH MARCUS P I ROMANEN *DEN ÄLSKVÄRDE*

I romanen *Den älskvärde* (2000) hämtade Carola Hansson (f. 1942) sin motivkrets från Stockholms advokatvärld – historiskt (1930-tal) och i nutid.

Författarinnans far, Carl Swartling, var en av den svenska efterkrigstidens mest kända advokater. Han gjorde sin karriär vid Themptander, Wetter och Philipsons Advokatbyrå, som på 1930-talet var en av Stockholms mest renommerade. Dessa tre delägare hade inlett sina karriärer på föregångaren Ossian Wallins Advokatbyrå, också den legendarisk i svensk advokathistoria. Där hade bl.a. Karl Staaff arbetat i slutet av 1800-talet. Themptander avled 1936 och under ett par år drevs byrån av Sune Wetter och Ivar Philipson, men vid årsskiftet 1938–1939 förändrades ägarstrukturen. Wetter, sedermera hovauditör, hade arbetat på Wallins byrå sedan 1917. Philipson tillhörde en ansedd judisk familj och hans far, Walter Philipson, hade också kring sekelskiftet 1900 arbetat på Wallinska byrån. Carl Swartling var sedan 1936 verksam som biträdande jurist på byrån. Han fick uppdrag för byråns klienter, som under dessa år bland annat innebar styrelseuppdrag i betydelsefulla tyska dotterbolags styrelser.

Advokatfirman Wetter och Swartling utvecklades under efterkrigstiden till en av Sveriges främsta affärsbyråer. Den splittrades 1974. Far och son Wetter bildade då advokatfirman Wetter & Wetter, och Carl Swartling lämnade verksamheten men lät övriga delägare överta namnet Carl Swartling Advokatbyrå, vilken därefter den 1 juli 1990 fusionerades till Mannheimer Swartling.

I den självbiografiska romanen *Den älskvärde* har Carola Hansson låtit sitt alter ego skildra faderns karriär. Dotterns alltmer engagerade uppgift i romanen blev att försöka nå fram till vem hennes pappa egentligen var och förstå hans inställning och reaktion, när den judiske kollegan, ”Marcus P”, lämnade byrån i slutet av 1930-talet.

Romanen utgår från dotterns föräldrahem i Stockholm, en högborgerlig Östermalmsmiljö ”tre trappor upp i hörnet av Östermalmsgatan och

Danderydsgatan” med ”den eviga, dystra klangen från klockorna i Engelbrektskyrkan” som effektfull ljudkuliss.²³ Det är en interiör som hämtad från Strindbergs kammerspel *Spöksonaten*. Pappan sitter som en *Gubben Hummel* i sin bruna plyschfåtölj: ”Det är härifrån han – även då han i själva verket är frånvarande – styr våra liv.” Han satt i det vackra borgerliga hemmet fyllt med vackra och dyrbara ting. Fadern tycktes ha ingått en pakt med tingen i detta rum, inte bara med fåtöljen, utan med hela möblemanget. ”Men vem är han egentligen, pappan? Formen var för honom själva grunden i tillvaron. Rutinerna – och tingen.”²⁴ Dottern i romanen ville hitta människan bakom fasaden, rutinerna och tingen.

Detta är en tydlig nyckelroman, där Carl Swartling är Olle, hans partner Sune Wetter är Sven och Ivar Philipson är Marcus P. När dottern intervjuade en av faderns yngre kolleger, beskrevs den seniore advokaten Sven på följande sätt: ”Sven – som alltså var betydligt äldre än de andra [juristerna på byrån], min pappa inräknad, var en oerhört skicklig jurist som mycket snabbt vunnit framgångar inom sitt område, men som också var en utpräglad maktmänniska, av den gamla sorten, en riktig macchiavellifurste: auktoritär, krävande, despotisk – ja, det stod till och med inskrivet i samarbetsavtalet att Sven skulle ha det sista och avgörande ordet i alla tvistefrågor som uppkom på byrån.”²⁵ Helt annorlunda tecknades bilden av Olle. Han ”var helt annorlunda, ja, i stort sett var han Svens motsats. Han var naturligare och föreföll så mycket öppnare och mer mottaglig, helt enkelt mänskligare.” Han var ”inte bara en skicklig jurist med en rent intuitiv känsla för var de svåra problemen låg, var de låg och hur man skulle lösa dem på ett enkelt och praktiskt sätt utan alltför mycket teoretiserande, han hade dessutom en unik diplomatisk talang”.²⁶

För att nå klarhet i pappans inställning till tidens konfliktfyllda politiska frågor fortsatte dottern att intervjua ett antal av pappans yngre kolleger. I en sådan inledande intervju kom samtalet efter hand också in på Marcus P. Under hela trettioalet ägde Marcus och Sven tillsammans byrån. ”Men så, förmodligen precis före eller alldeles efter krigsutbrottet, fick Sven ett brev från – den tyska handelskammaren – ett brev i vilket han anmodades att omedelbart avbryta samarbetet med sin judiske kompanjon. – Byrån hade flera stora klienter. – Framför allt gällde det rederier och kolimport.” Men

²³ Hansson 2000, s. 25.

²⁴ Hansson 2000, s. 38.

²⁵ Hansson 2000, s. 142.

²⁶ Hansson 2000, s. 143.

nu i efterhand verkade de yngre juristerna anse, ”att man trots allt måste förstå Sven. Att det modigaste naturligtvis – *naturligtvis* – hade varit att vägra att gå med på tyskarnas krav. Men att man måste betänka att det handlade om några av byråns största och mest inflytelserika klienter, ja, att hela byråns framtid faktiskt stod på spel. Och för resten – så löstes ju det hela på ett mycket smidigt sätt, till allas fulla belåtenhet. Delägarskapet upphörde visserligen. Och Marcus bildade sin egen byrå. Men kontorsgemenskapen fortsatte och de unga juristerna på Svens byrå biträdde genom alla år också Marcus, faktiskt – i lika grad som de biträdde Sven själv, eller, senare Olle.”²⁷ Också bilden av Marcus var den av en ”mycket fin man, vänfast, bildad och humoristisk. Han var också en djupt engagerad person med stort inflytande i de flesta kretsar, alltså också utanför det judiska, och under hela kriget inte bara stödde han aktivt den norska och danska motståndsrörelsen, han var dessutom den som organiserade den omfattande smugglingen av danska judar över Öresund 1943. Med fiskebåtar.”²⁸ Och själv körde han i skytteltrafik över Sundet med sin egen stora lyxiga motorbåt! Ja, Marcus var en verkligt modig man, som aldrig själv talade om sina insatser under kriget, inte heller om den påtvingade uppdelningen av byrån.

I en av intervjuerna med faderns kollega svarade denne med en motfråga: ”Och hur var det hemma? – Brukade din pappa tala med er om Marcus?” Dottern svarar: ”Nej, – mina föräldrar gjorde det uppenbarligen, men det var ingenting som diskuterades öppet när vi barn var med.”

Dottern tvingades konstatera, att hon och pappan inte ens när hon var vuxen samtalade med varandra: ”Nej, mumlar jag medan jag frågar mig om det verkligen är sant som jag minns det, att jag inte en enda gång varken som tonåring eller som vuxen förde ett egentligt samtal med pappa – lika litet som jag kan minnas att han sedan jag flyttat hemifrån någonsin hört av sig med ett brev, ett vykort eller ens ett telefonsamtal.”²⁹

Dottern försökte också att finna sanningen genom att ta upp frågan om Marcus P med sin allt mer åldrade moder. ”[P]å det aningen osammanhängande och svävande vis som numera är hennes” förklarade hon att Marcus P ”varit en av de mest generösa, gästfria och kultiverade människor hon någonsin mött. – Men det som hände den där gången på byrån, fortsätter mamma, *det* var en verkligt tråkig historia – vad det nu rörde sig om. Egentligen,

²⁷ Hansson 2000, s. 145.

²⁸ Hansson 2000, s. 146.

²⁹ Hansson 2000, 148 f.

munlar hon tankspritt, minns jag bara att det som hände gjorde din pappa mycket bekymrad. Och ledsen.”³⁰

Dialogerna mellan dottern och mamman borrade sig efter hand allt djupare ned i det fördolda förflutna. Hon började tala om ”hur *svårt* det var på den tiden, hur *lite* man visste och att de ju faktiskt *trodde* på det”, dvs. tyskarnas slutliga seger, ”den seger man alltså *trodde* på, [och som] också skulle ha rättfärdigat själva deras handlande. Det var en ohygglig tid, säger mamma.”³¹

På samma sätt fortsatte dottern envist att genom intervjuer med både äldre och yngre kolleger på den nu stora internationella advokatbyrån att komma närmre en rättvisande bild av sin pappa. Men hos dem alla mötte hon ”denna *opersonliga* panegyrik”. ”Inte så, tänker jag, att jag i och för sig betvivlar äktheten i all denna uppskattning – jag kan bara inte värja mig mot känslan att dessa personer, som alla en gång känt min pappa, egentligen inte så mycket minns *honom* som de minns, och med vemod ser tillbaka på, en förgången tid: en livsstil, ett sätt att uppträda som inte längre är vare sig gångbart eller ens möjligt.”³²

Dottern ifrågasatte i och för sig inte den här bilden av pappan: ”han var – älskvärdheten själv. Men så är det ju förstås det här med Marcus P.” På den punkten ville hon att skalpellen skulle borra sig ända in till benmärgen. Hon satte pappan på de anklagades bänk. Hon kunde inte förstå hans inställning. ”Pappa kunde ju trots det ha sökt sig bort från byrån – ja, inser jag till min förvåning, det är ju *precis* det jag begär av honom. Det kan inte hjälpas, tänker jag, men även om alla, inklusive Marcus P:s närmaste vänner, hävdar att delningen av byrån skedde i största samförstånd, så står jag inte ut med tanken på att pappa nöjde sig med att *bli ledsen*, och hur förståeligt det än var så finner jag alltsammans, och då särskilt tystnaden, inte bara upprörande utan också rentav *motbjudande*.” Dottern vägrade att acceptera hans val. Hon läste in sig på ”de kringliggande, de samhälleliga orsakerna till den påtvingade delningen”, och ju mer hon läser ”om stulet guld, om eftergifter för nazisternas påtryckningar och om den svenska storfinansens utbredda bulvanverksamhet, desto mer indignerad blir [hon]. Ett sådant gränslöst profitbegär! – Ett sådant dubbelspel och en sådan rent *häpnadsväckande* cynism.”³³

Pappans kompanjon Sven U dök upp allt mer frekvent när hon trängde in i dessa sammanhang. ”En sådan – skurk! tänker [hon].” Ju mer dokumentation

³⁰ Hansson 2000, s. 182.

³¹ Hansson 2000, s. 212.

³² Hansson 2000, 254 f.

³³ Hansson 2000, 256 f.

hon får fram, desto mer inser hon hur djupt involverad inte bara Sven U – utan också pappan varit i nazistiska industrimagnaters bolagsstyrelser och bolagsaffärer i Sverige. Och inte bara det. Genom pappans dagboksanteckningar konstaterade hon med bestörtning att hennes föräldrars ”sociala liv under dessa år helt och hållet dominerades av umgänge med de ledande representanterna för företaget: var och varannan dag finns här anteckningar om bridgekvällar och restaurangbesök, om supéer, banketter, kräftkalas och utflykter”.³⁴

Att pappan var en i alla avseenden god människa hade hon fått höra av en enstämig kör av kolleger. Men kan också ”en god människa – göra sig skyldig till tvivelaktiga – eller än värre – handlingar?” Hur paradoxal kan tillvaron vara? Och vad kände pappan till? Dottern: ”Men, säger jag mig strax, naturligtvis vore det ohyggligt naivt att tro att han inte, hur mycket han än såg juridiken som en fågel svävande högt över politikens trista verklighet, skulle ha förstått vad hans val av uppdragsgivare innebar? Naturligtvis tänker jag, måste han ha insett lika mycket att det *var* ett val som nödvändigheten att fråga sig vad detta val innebar, ja tänker jag, *under rådande omständigheter* är det omöjligt att ens föreställa sig att någon kunde undvika att ställa sig frågan – och ändå vill jag gärna intala mig att det var precis vad pappa gjorde: eller kanske inte så mycket att han *undvek* frågan som att han på något mirakulöst vis lyckades förbli omedveten om dess existens.”³⁵

För dottern hopade sig paradoxerna allt mer. Hon mindes hur pappan hade ”en lidelsefull avsky för det tyska språket, hans *oförsonliga* avsky för allt vad tyskt heter”. Hans förakt inte bara för tyskar utan också för militärer, ”den triumferande minen, men också bitterheten i hans röst: ett slags *den sårade oskuldens* förbittring. Nog är det märkligt tänker jag – en sådan liksom omvänd fördomsfullhet!”³⁶

I slutet av romanen står författarjaget utlämnad och frysande i vår egen tid. Hon rekapitulerar vad hennes jakt på pappans identitet har gett henne av besvikelser och vrede. Och hon tvingas inse, att pappans bevekelsegrunder till en viss del kommer att förbli höljda i dunkel. Hon landar i insikten om nödvändigheten av att lära av historien och faran av att vara historielös. Hon inser att ”pappa inte kan vara [hennes] skydd mot mörkret, om han, som väl i djupet av sitt hjärta ändå var så främmande för allt vad nazismen stod för, kunde välja att handla som han gjorde – vem kan då vara det. Vem ska då vaka över den där gränsen som *inte under några som helst omständigheter*

³⁴ Hansson 2000, 265 f.

³⁵ Hansson 2000, 270 f.

³⁶ Hansson 2000, s. 294.

får överträdas. *Pappa!* Tänker jag; och ser i samma stund mitt ansikte åter-speglas i det svarta fönstret, blekt och på något olustigt vis – främmande.”³⁷

Så långt romanen, men hur var det i verkligheten? Från och med nyåret 1939 övergick de två kompanjonerna Sune Wetters och Ivar Philipsons del-ägarskap i byrån till kontorsgemenskap. Den högst sannolika anledningen till förändringen var ariseringen. Denna tidigare okända sida av den tyska raspolitiken i Sverige har på senare år blivit föremål för forskningens intresse.³⁸ Ariserings- eller avjudifieringspolitiken hade i Tyskland inletts redan kort efter Hitlers maktövertagande men kom efter Kristallnatten 1938 att fullbordas. Lagar antogs som öppnade vägen för nazisternas konfiskeringspolitik beträffande alla judiska företag, finansiella tillgångar, fastigheter och lägenheter. Yrkesförbudet för judar blev totalt. Ariseringen genomfördes snabbt och effektivt. Ariseringen gick över nationsgränserna. Nazi-Tyskland sökte med framgång också arisera tyska dotterbolag i Sverige och deras svensk-judiska kontaktnät, vidare icke-judiska svenska företag som hade judar i sin ledning eller anställda, och även rent svenska företag med judiskt inflytande.³⁹ I december 1938 höll utrikesministern Rikard Sandler ett tal på Socialdemokratiska studentföreningen i Göteborg. Han var tydlig i sina formuleringar. Han kritiserade de försök som gjorts att genomföra ariseringen utanför Tysklands gränser. Nazi-Tysklands målsättning att överföra de tyska raslagarnas tillämpning i Sverige bemötte han med ”att här i landet gälla svenska lagar och inga andra”. Och till de företagare och företag som utsattes för ariseringsförsök framhöll han, att ”det är icke rätta metoden att möta tilltagsenhet med flathet”.⁴⁰ Slanders tal var emellertid tom retorik. I realiteten kom det svenska näringslivet och dess intressenter att i hög grad tillmötesgå Nazi-Tysklands näringspolitiska krav. Det svenska rättsväsen-det avvisade emellertid de tyska kraven under åberopande av de stred mot grunderna för den svenska rättsordningen, dvs. *ordre public*.⁴¹

³⁷ Hansson 2000, s. 298.

³⁸ Fritz, Martin – Karlsson, Birgit – Karlsson, Ingela – Nordlund, Sven: En (o)moralisk handel? – Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland. Forum för levande historia, Skriftserie 2:2006; Nordlund, Sven: Alkibiades eller Akilles? Ariseringen i Sverige och reaktionerna på denna. Historisk Tidskrift 4/2005, 575 ff.; Nordlund, Sven: ”Tyskarna själva gör ju ingen hemlighet av detta”. Sverige och ariseringen av tyskägda företag och dotterbolag. Historisk Tidskrift 4/2005, 609 ff.

³⁹ Nordlund, Sven: Ariseringen en okänd sida av svensk delaktighet i förintelsen. Forum för levande historia, Skriftserie 2:2006, 41 ff.

⁴⁰ DN 9.12.1938. – Nordlund 2006, s. 48.

⁴¹ Nordlund 2006, 60 ff.

Järnmalmen blev under dessa år en viktig handelsvara i förhållande till Nazi-Tyskland och gruvan Koskullskulle i Norrbotten blev föremål för ariseringskrav. Gruvan ägdes av BergverksAB Freja, grundat 1897. Freja-bolaget ägdes av ett stort tjeckoslovakiskt järnverk Witkowitz, som i sin tur ägdes av den judiska finans- och bankfamiljen Rothschild i Wien. Under hela 1930-talet knöts banden till Sverige och Freja genom advokatbyrån Themptander, Wetter och Philipson Advokatbyrå. 1936 blev Sune Wetter ordförande i Freja och ”tog en stark ledning över verksamheten. Från år 1939 bar byrån namnet Sune Wetters advokatbyrå med bl.a. Carl Swartling och Jochum Sjövall som biträdande jurister.” Wetters byrå erhöll också ekonomiska ersättningar från Freja. Från krigsutbrottet tog Wetter även på sig uppdraget som VD i bolaget. Ågarna var mellan åren 1937–1950 representerade genom fullmakter utställda på advokaterna på byrån.⁴² Att ha Freja som klient innebar att byrån direkt fördes in i den storpolitiska skärselden. Även om Koskullskulle inte blev en tyskgruva i egentlig mening med tyska ägare, ”satt företaget fast i det tyska skruvstället med begränsad handlingsfrihet. Från tysk sida sågs – Freja med Koskullskulle som tysk egendom och tyskt bolag. I olika sammanställningar över koncernen Reichswerke Hermann Göring klassificerades Freja som ett dotterbolag i denna koncern.”⁴³

Detta är bara ett exempel på Sune Wetters klienter under beredskapstiden. Forskning pågår beträffande advokatbyråns klientel under denna tid.⁴⁴ Överenskommelsen att låta Ivar Philipson lämna delägarskapet i advokatbyrån framstår under de rådande omständigheterna som i vårt fall förklarlig. Sune Wetter kunde som biskop Brask insticka: ”Härtill är jag nödd och tvungen”. Men samma fråga som Carola Hansson låter dottern ställa, finns anledning att också ta upp i detta sammanhang: förelåg några moraliska betänkligheter när beslutet togs om denna frivilliga arisering på en av Sveriges främsta advokatbyråer? Var beslutet kanske endast en pragmatisk lösning för att kunna tillvarata klienternas intressen? Det är lätt att i efterhand moralisera. Kontorsgemenskapen mellan Wetter och Philipson fungerade under alla omständigheter friktionsfritt och respektfullt under hela efterkrigstiden. Därom har flera av de biträdande juristerna, som verkade på Wetters byrå, kunnat vittna.

Ivar Philipson blev, som också Carola Hansson skildrat, samtidigt en av beredskapstidens hjältar. Det var han som organiserade hjälpen till de danska

⁴² Fritz, Martin: Svenska gruvor i tysk ägo under andra världskriget. Forum för levande historia, Skriftserien 2:2006, 169 ff.

⁴³ Fritz 2006, 171 f.

⁴⁴ Författaren skriver f.n. advokatbyrån Mannheimer Swartlings historia.

judar, som i tusental flydde över Öresund i oktober 1943. Tillsammans med fiskare i Limhamn och polis och tull i Malmö skötte han med ett femtontal fiskebåtar den riskfyllda trafiken över Sundet. Han var också djupt engagerad i räddningsaktionen för de ca 20 000 överlevande f.d. koncentrationslägerfångar som kom till Sverige i maj – juli 1945.

3 AVSLUTANDE KOMMENTARER

Kjell Westö och Carola Hansson har i sina romaner frammanat bilden av två advokatfigurer, som båda var förankrade i tidens storpolitiska kontexter och där framför allt antisemitism, arisering och judefientlighet utgjorde påtagliga inslag i de borgerliga advokatkulturerna både i Helsingfors och i Stockholm. Kjell Westö har med hjälp av en gedigen samtidsresearch skapat bilden av en övertygad liberal och societetsanknuten advokat, som väl passade in i den dåtida finlandssvenska rättskulturen. Carola Hanssons advokat har en helt annan verklighetsbakgrund. Det är hennes far, Carl Swartling, som är förebilden för ”Den älskvärde”. Här framträder advokatbilden mer som en nyckelroman än som autofiktio. Författaren ägnar sig åt en påtaglig uppgörelse med familjens nära förflutna.

De båda fiktiva advokaterna träder fram med ett viktigt budskap till juristerna i vår tid. *Inter arma sine leges* – Under vapnen inga lagar. När det storpolitiska trycket ökade i slutet av 1930-talet hade advokaterna kunnat ingripa mer aktivt, men en stor del av dem anpassade sig till de rådande förhållandena. Inom ariseringsforskningen har man analyserat den frågan:⁴⁵ ”Om handel ska bedrivas utifrån ’rent’ ekonomiska intressen, innebär det indirekt att vi erkänner egenintresset som drivkraft. Den moraliska legitimeringen för denna typ av handel ligger då i att den ökar ekonomisk effektivitet och bidrar till tillväxt och därigenom till bättre materiell standard. Detta är emellertid ingen garanti för demokrati och mänskliga rättigheter. Om vi å andra sidan anser att handel ska bedrivas med hänsyn till moral och ideologi, innebär det dels att vi måste vara mycket klara över vilka moraliska hänsynstaganden som ska styra, dels att vi måste vara medvetna om små staters begränsade möjligheter och slutligen att vi måste acceptera att andra länder låter sin moral styra handeln.”

⁴⁵ Fritz 2006, 189 ff.

Handeln med Tyskland under den nazi-tyska regimen resulterade naturligt nog också i arbetsuppgifter för de svenska advokater, som så önskade. Idealism och pragmatism framstod under rådande förhållanden som till synes oförenliga enheter, och advokaterna stod i epicentrum för detta ställningstagande, vilket både Carola Hansson och Kjell Westö visat i sina viktiga romaner. Det framstår i hög grad som symptomatiskt att den amerikanske journalisten och författaren Marquis Childs gav sin samtidsskildring av det svenska 1930-talssamhället titeln ”*Sweden – The Middle Way*”. Anpassningen till staten och det starka samhällets intressen var 1930-talets stora fråga och juristernas roll i detta skeende kan i litteraturen skapa både förebilder och skurkar – giltiga också i vår tid.